

Elisa Goudriaan

Het streven naar een vlekkeloos imago

Florentijnse patriciërs als ambassadeurs en kamerheren voor de Medici-familie in zeventiende-eeuws Italië

Tijdens intochten van pas benoemde Medici-kardinalen in Rome, was het uiterst belangrijk om een goed visitekaartje af te geven en bewondering te oogsten met de pracht en praal van koetsen, kleding en decoraties. Ook als er een nieuwe ambassadeur in dienst van de Medici aantrad in Rome, moest gezorgd worden dat er geen slecht figuur geslagen werd. Voor het eerst wordt aangetoond dat Florentijnse patriciërs, in hun rol als ambassadeurs en kamerheren, onmisbaar waren voor een succesvolle uitstraling van de Medici aan andere hoven.

Het Florentijnse staatsarchief is een groot en verre van elegant gebouw, dat er van binnen al net zo ongezellig uitziet als van buiten. De sfeer moet dus gemaakt worden door de gevonden documenten. De grote archiefmappen worden je aangereikt door mannen en vrouwen in lange witte jassen, een soort archiefdoktoren. Vaak zijn de brieven die je hier krijgt niet mooi ingebonden, zoals in sommige familiearchieven, maar krijg je een enorme stapel losse papieren, waarop geschreven is met inkt die een parelmoerkleurige glans afgeeft. Langzaam bladdert deze inkt van het papier af. Soms zie je letterlijk een hele letter van het papier vallen, vaker is er gewoon een soort zwart zand ontstaan op je tafel, een korrelige massa van inkt en stukjes papier, waar je arm losjes in ligt. Hoekje voor hoekje blader je met je duim door verzamelbundels met brieven van verschillende correspondenten, op zoek naar de gewenste afzender. Vaak blijkt dat wat op de buitenkant van de archiefmap staat helemaal niet is wat erin zit, maar dit kan tot prachtige onverwachtse ontdekkingen leiden.

Eén van deze ontdekkingen was een verzameling brieven die Belisario

Vinta (1542-1613), secretaris van de Medici, schreef aan Giovanni Niccolini (1544-1611), ambassadeur in dienst van de Medici-familie in Rome van 1587 tot 1610.¹ De Medici heersten vanaf 1530 als hertogen over Florence en vanaf 1569 als groothertogen over het groothertogdom Toscane. In voorgaande eeuwen had Florence altijd een democratische republikeinse regering gehad, waarin de Medici samen met andere patriciërs regeerden. Nu de Medici alleenheersers waren geworden, was het voor hen belangrijk om hun macht te legitimeren en te consolideren. Hun uitstraling aan andere hoven was hiervoor erg belangrijk. Florentijnse patriciërs speelden hierbij achter de schermen een grote rol.

Voedselgiften en de kwestie van *préséance*: wie stond het hoogst in aanzien?

In de gevonden brieven wordt door groothertog Ferdinand I de' Medici (via Belisario Vinta) aan Giovanni Niccolini gevraagd om voedselgiften te verdelen in Rome onder verschillende kardinalen.² In brieven uit de jaren 1606-1608 ging het bijvoorbeeld om flessen Trebbiano-wijn (wijn met een fruitige smaak en een amandelachtige nasmaak) en om vruchten, zoals pruimen en peren. Niccolini mocht naar eigen inzicht bepalen aan welke kardinalen hij de voedselgiften gaf en op welke manier hij ze presenteerde. De kardinalen konden de vruchten op hun beurt weer doneren aan zieke personen, zo suggereert Vinta.³ Het sturen van voedselgiften was een van de manieren waarop de Medici hun relaties met vooraanstaande families in Rome onderhielden.

Uiteraard verdeelde Niccolini als ambassadeur niet alleen maar voedselgiften. Veel vaker werden zijn adviezen gevraagd in heikele kwesties, zoals de kwestie van *préséance*, de volgorde van belangrijkheid. Het ging er hierbij om wie er in rangorde het hoogst stond op een bepaald moment en wat het belang van het groothertogdom Toscane was ten opzichte van andere staten. Dit kon bepalen welke afgezant van welke staat er bij ceremonies het dichtste bij de vorst mocht zitten en wie daarna, maar ook de volgorde waarin een nieuwe Medici-ambassadeur de vertegenwoordigers van andere staten bezocht. Het ging zelfs zo ver dat er ongeschreven regels waren voor de manier van uitgeleide doen na een bezoek van bijvoorbeeld een kardinaal of een vertegenwoordiger van een bevriende vorst. Liep de Florentijnse ambassadeur helemaal mee tot aan de koets en wachtte hij tot

de bezoeker uit het zicht was? Of liep hij slechts mee tot halverwege de trap en draaide hij zich daarna meteen weer om, voordat de koets nog maar aan het rijden was? Of liep hij zelfs helemaal niet mee en bleef boven aan de trap bij de deur staan? En als hij een paleis van een kardinaal bezocht, hoeveel stappen liep deze dan met hem mee de kamers van zijn paleis in en waren dit meer of minder stappen dan bij vertegenwoordigers van andere vorsten die gelijkwaardig geacht werden? Al deze dingen waren uiterst belangrijk, hoewel ze de moderne lezer waarschijnlijk sterk overdreven in de oren klinken.

Als er fouten werden gemaakt in de *préséance*-regels, kon dit tot grote conflicten tussen vorsten en het aftreden van ambassadeurs leiden. Dit was recentelijk gebeurd tijdens Niccolini's ambassadeurschap. In 1609 bezocht markies Lorenzo Salviati Rome op een tijdelijke missie om het bericht over het overlijden van groothertog Ferdinand I de' Medici over te brengen. Samen met Giovanni Niccolini bezocht hij de Spaanse en de Franse ambassadeur, in deze volgorde. Na deze bezoeken waren de Fransen echter woedend dat de Spaanse ambassadeur als eerste bezocht was. Om een schandaal voor de net aangetreden groothertog Cosimo II, de oudste zoon van Ferdinand I, te voorkomen, gaf Giovanni Niccolini zijn schuld toe en stemde ermee in om af te treden, terwijl hij in werkelijkheid waarschijnlijk de verkeerde instructies had gekregen.⁴ Patriciërs die aan buitenlandse hoven verbleven, waren zeer belangrijk als adviseurs in dit soort kwesties en konden voorkomen dat de Medici een slecht figuur sloegen, omdat ze niet goed genoeg op de hoogte waren van de actuele gebruiken en de actuele positie van verschillende staten. Toen de nieuwe ambassadeur Piero Guicciardini naar Rome kwam, vroegen de Medici daarom aan de aftredende ambassadeur Giovanni Niccolini of hij alles dit keer in goede banen kon leiden wat betreft het bezoeken van andere ambassadeurs en de overige te volgen etiquette.⁵ Hij mocht hierbij volledig afgaan op zijn eigen inschattingen.

De Medici vroegen zich ten eerste af of Guicciardini een publieke intocht in de stad moest maken, of dat hij in het geheim gedurende de nacht moest arriveren en of hij wel of niet zijn echtgenote kon meenemen in de koets. Aan Niccolini werd gevraagd hen hierover te informeren en dit in het geheim door te geven, zodat alles van tevoren goed geregeld kon worden. Hiernaast maakten ze zich met name zorgen over de positie van de ambassadeurs van het hertogdom Savoye en hoe deze zich verhiel tot

die van de ambassadeurs van het groothertogdom Toscane. Ze wilden graag dat de Medici in alle gevallen als gelijken van de Savoyes zouden worden behandeld.

De *préséance*-kwestie met de hertogen van Savoye was een langslpend conflict dat begonnen was op het moment dat Cosimo I, de vader van Ferdinand I, tot groothertog werd gekroond (1569) en hiermee in naam hoger kwam te staan dan alle andere hertogen in Italië.⁶ De hertogen van Savoye wilden dit niet accepteren (en zij waren lang niet de enigen), omdat zij vonden dat hun geslacht veel hoger in aanzien stond, aangezien hun familielijn veel verder terugging (vijf eeuwen, tegen twee eeuwen voor de Medici op dat moment). Zij waren van mening dat *préséance* niet verkregen kon worden op basis van de status van één bepaalde prins en/of zijn domein, zoals het geval was bij Cosimo I. De Medici hadden hun eigen ontstaansmythe gecreëerd; zij beweerden af te stammen van de Etrusken, waarmee hun familielijn opeens vele eeuwen ouder was dan die van de Savoyes. De Medici ontleenden hun voorrang verder aan het feit dat hun heerser door de paus was gekroond. Bovendien hadden zij een enorm kapitaal, waarmee zij hun voorrang dikwijls konden afkopen. De Savoyes vonden dat zij een veel authentiekere recht op *préséance* hadden, op basis van de oudheid en het aanzien van hun geslacht en niet op basis van kapitaal of mythes. In 1610 was nog altijd niet duidelijk wie nu hoger in aanzien stond; de machtsverhoudingen wisselden voortdurend.

Ambassadeur Piero Guicciardini komt aan in Rome. Een ooggetuigenverslag (1611)

Om te weten te komen hoe de nieuwe ambassadeur Piero Guicciardini zijn aankomst in Rome uiteindelijk ervoer, was het erg aangenaam te ontdekken dat er een dagelijks verslag bewaard is gebleven van zijn verblijf in Rome, geschreven door hemzelf als een soort dagboek. Het wordt bewaard in het Guicciardini-archief in een stadspaleis van de Guicciardini-familie in Florence.⁷ Het Guicciardini-archief is enkel op zaterdagochtend en alleen op afspraak geopend, omdat de huidige beheerder van het archief, eveneens Piero Guicciardini genaamd, doordeweeks een fulltime baan heeft als architect. Lopend langs bustes van telgen uit de families Guicciardini en De' Medici, kom je terecht bij de archiefmappen.

Piero schrijft op dinsdag 10 mei 1611 dat hij op de dag van zijn aankomst in Rome op één mijl buiten de stad werd ontvangen door Giovanni

Niccolini, die reed in een koets, getrokken door zes paarden. Niccolini stapte uit zijn koets en gaf Guicciardini de rechterhand om hem te helpen om in te stappen. Dit bleef hij zo de hele dag door doen, schrijft Guicciardini. Eenmaal in de koets werden Niccolini en Guicciardini tegemoet gereden door twaalf koetsen, alle getrokken door zes paarden, en nog eens veertig koetsen, elk achter twee paarden, met daarin allerlei vooraanstaande heren die Guicciardini persoonlijk kwamen begroeten, terwijl deze in zijn koets bleef zitten. Dit was dus de eer die een aantredende Medici-ambassadeur te beurt viel. Met dit hele gevolg van 52 koetsen, reed Guicciardini naar het paleis van paus Paulus V (Camillo Borghese) om zijn voeten te kussen, evenals die van kardinaal Scipione Borghese. Diezelfde avond, terwijl hij verbleef in de vertrekken van Giovanni Niccolini in het Palazzo di Firenze op Campo Marzio, werd Guicciardini bezocht en begroet door 23 kardinalen, waaronder de kardinalen Borghese, Capponi en Aldobrandini.

De zaterdag erop had Guicciardini zijn eerste audiëntie bij de paus, zo schrijft hij aan Belisario Vinta.⁸ Niccolini raadde hem aan nu nog geen serieuze zaken te bespreken en het meer als een beleefdheidsbezoek te zien. In de hierop volgende dagen bezochten ze ambassadeurs van andere staten, hertogdommen en rijken (waaronder Frankrijk, Spanje, het Heilige Roomse Rijk, Venetië en Savoye), met name omdat Niccolini adviseerde om al deze ambassadeurs zelf te bezoeken en niet te wachten tot zij naar Guicciardini zouden komen. Van al deze ambassadeurs beschrijft Guicciardini in zijn dagelijkse verslag of ze hem uitgeleide hadden gedaan vanaf de deur van hun paleizen, onderaan de trap of halverwege de trap en of ze waren blijven staan tot de koets weg reed of gelijk rechtsomkeert hadden gemaakt hun paleizen weer in. Als Niccolini vertrokken is naar Florence, eind mei, ontvangt Guicciardini in zijn paleis nog verschillende ambassadeurs, waaronder ook enkele die hij zelf in de eerdere dagen al had bezocht. Hij probeert iedereen, op de stap af, precies zo te behandelen als zij hem hadden behandeld. Guicciardini zou tien jaar in Rome blijven en kocht voor de Medici veel belangrijke kunstwerken, waardoor zij in Florence schilderijen konden verzamelen van kunstenaars die ook geliefd waren bij vooraanstaande kardinalen in Rome.⁹

Een stralende dag: kardinaal Giovan Carlo de' Medici en zijn intocht in Rome (1645)

De jongste zoon van Giovanni Niccolini, Filippo Niccolini, was kamerheer van prins Giovan Carlo de' Medici, een jongere broer van groothertog Ferdinand II (dit was de oudste zoon en opvolger van Cosimo II).¹⁰ Omdat Giovan Carlo de troonopvolger was van de groothertog, was de positie van kamerheer van groot belang.¹¹ Als kamerheer regelde Filippo Niccolini Giovan Carlo's intocht als pas benoemde kardinaal in Rome in februari 1645. In het Niccolini-archief in Florence is de briefwisseling bewaard gebleven tussen hem en de beheerder van de garderobe van de Medici in Rome (de zogenaamde *guardarobiere*), Monanno Monanni.¹²

Het Niccolini-archief is slechts één ochtend per maand open. Gelukkig mag je er foto's maken, tegen een kleine betaling. Het archief is ondergebracht in een stoffig kamertje zonder ramen en er wordt nooit schoongemaakt, omdat de eigenaar, markies Lorenzo Niccolini, bang is dat er dan documenten zullen kwijtraken of beschadigen. Omdat er meerdere onderzoekers op die ene ochtend per maand afkomen, werk je soms wel met tien mensen tegelijk, wat in de tijd dat laptops nog minder lang op batterijen werkten en iPads nog niet bestonden een wirwar van elkaar kruisende snoeren betekende. Terwijl de onderzoekers ingespannen hun documenten bestuderen, verkent de beheerder van het archief, Rita Romanelli, nieuw aangekomen kisten met eeuwenoude brieven. Zij leest de brieven met een gemak alsof ze getypt zijn en af en toe geeft ze blijk van de amoureuze escapades van verschillende vooraanstaande edelen in zeventiende-eeuws Florence. In deze sfeer is het prettig werken.

Uit de briefwisseling tussen Filippo Niccolini en Monanno Monanni (lopend van november 1644 tot februari 1645) wordt duidelijk dat er met allerlei vooraanstaande personen gediscussieerd werd over de stof op de buitenkant van de koets van Giovan Carlo, de kleding van de pages, het ontwerp van de kardinaalsstaf en de aankleding van het Palazzo Madama, met wandtapijten op ontwerp van onder andere Peter Paul Rubens. Steeds proberen ze zoveel mogelijk attributen te recyclen die waren gebruikt bij eerdere intochten, maar zonder dat dit teveel opviel, want dan zouden ze mogelijk uitgelachen kunnen worden. Vergeleken met de intocht van Giovan Carlo's oom in 1615, die toen ook kardinaal werd, moest er in 1645 absoluut meer kleur toegevoegd worden aan de te recyclen kleding van de pages, anders zou men de Medici nog ouderwets vinden, zo wordt bezorgd

opgemerkt in de brieven.¹³

Met al hun decoraties, probeerden de Medici om te wedijveren met andere kardinalen en zeker niet voor hen onder te doen. Zo moest de koets in ieder geval mooier worden dan degene waarin kardinaal Rinaldo d'Este zijn intocht had gedaan.¹⁴ Dit was nog een spannende kwestie, want uit de brieven blijkt dat Giovan Carlo zelf zijn koets graag helemaal van zwart fluweel wilde hebben. Niccolini, Monanni en enkele edelen die geraadpleegd werden, zoals Orazio Magalotti, waren van mening dat een zwarte koets niet gepast zou zijn tijdens de intocht. Magalotti merkt in een brief aan Niccolini op dat geen enkele andere kardinaal een zwarte koets had en hij beschrijft uitbreid de koetsen van de kardinalen Ludovisi, Rinaldo d'Este en Camillo Pamphili.¹⁵ Pamphili was op dezelfde dag benoemd als Giovan Carlo en zijn intocht moet dus nog zeer recent in het geheugen hebben gelegen. Uit de brieven blijkt dat ze uiteindelijk besluiten om zowel de binnen- als buitenkant van de koets van gekleurd fluweel te maken en om het ijzerwerk van de koets te vergulden. Aan Niccolini wordt gevraagd zijn mening te geven of het misschien te duur zou zijn het ijzerwerk te vergulden en of ze het anders alleen zouden polijsten.¹⁶ Na een nieuw overleg, dit keer ook met kardinaal Montalto en markies Del Bufalo en wederom met Magalotti, werd besloten het ijzerwerk toch te vergulden en de wapens van Giovan Carlo met goudbrokaat op de buitenkant van de koets te laten maken. Hierna volgt met dezelfde personen nog een schriftelijke discussie en Monanni schrijft aan Niccolini dat hij vertwijfeld is over de kwestie en bijna wanhopig, omdat het veel te duur zou worden om de hele buitenkant van de koets te borduren.¹⁷ Na deze tweede discussie werd verrassend genoeg toch besloten om de buitenkant van de koets van zwart fluweel te maken, precies zoals Giovan Carlo had gewild, misschien om binnen het budget te blijven.

Tot slot moesten er volgens Monanni beslist meer dan twee baldakijnen in het paleis van Giovan Carlo komen, omdat alle andere kardinalen (al dan niet onlangs overleden) er tenminste één in hun antichambre hadden staan (en de kardinaal van Savoye zelfs twee, zoals Monanni schrijft aan Niccolini), terwijl er nu in Palazzo Madama enkel baldakijnen stonden in de audiëntiezaal en in de grote hal. Niccolini zorgde dat alles uitvoerig overdacht werd en maakte in samenspraak met Giovan Carlo de uiteindelijke keuzes, die van groot belang waren voor de sociale uitstraling van de Medici in Rome tijdens de intocht.

Een heel team werkte dag en nacht door om de koets op tijd af te krijgen. Tijdens de officiële intocht op 21 februari 1645 reed Giovan Carlo in zijn

Goudriaan

koets door de stad, vergezeld door 23 kardinalen op ezels en driehonderd edelmannen op paarden, waarvan er 128 (geestelijken en hovelingen) met hem waren meegekomen uit Florence. De Romeinse edelen uit Giovan Carlo's gevolg waren allen afkomstig uit vooraanstaande Romeinse families, zoals de Colonna, Orsini, Altemps, Spada en Santacroce. Volgens de Venetiaanse Avvisi, droeg iedereen prachtige kleding, in het bijzonder markies Niccolini.¹⁸ Over de koets wordt verteld dat hij rijkelijk gedecoreerd was, totaal verguld en voorzien van borduurwerk. Blijkbaar was er, alle discussies ten spijt, uiteindelijk toch voor de allerduurste optie gekozen.

Conclusie

De genoemde archiefdocumenten in het Florentijnse staatsarchief, het Guicciardini-archief en het Niccolini-archief laten duidelijk zien dat Florentijnse patriciërs bepalend waren voor de uitstraling van de Medici aan andere hoven, in dit geval Rome. Ambassadeur Giovanni Niccolini presenteerde de voedselgiften op de juiste manier aan de juiste kardinalen en gaf belangrijke adviezen om de intocht van zijn opvolger Piero Guicciardini in goede banen te leiden. Filippo Niccolini zorgde dat de intocht van kardinaal Giovan Carlo een succes werd, door als eindverantwoordelijke de juiste keuzes te maken en te zorgen dat de Medici konden wedijveren met andere kardinalen. Patriciërs waren als ambassadeurs en kamerheren goed op de hoogte van alle verhoudingen tussen verschillende staten en van de actuele en historische positie van Florence. Daarom konden zij ervoor zorgen dat de Medici zich hielden aan alle vereiste etiquette en dat zij de meest recente trends konden volgen op het gebied van decoratie en kleding, waardoor hun aanzien nog kon toenemen. Artistieke middelen werden hierbij ingezet om politiek aanzien te vergroten.

Rome was in de zeventiende eeuw een bloeiend centrum van de barokcultuur en daarom een belangrijk referentiepunt voor veel patriciërs. Over dit hof en de relaties met Florence is daarom veel informatie te vinden en een klein aantal correspondenties is bewaard gebleven in familie- en staatsarchieven. Of patriciërs een even belangrijke rol konden spelen voor de uitstraling van de Medici aan andere Europese hoven, is een vraag die geleid heeft tot een vervolgonderzoek dat momenteel wordt uitgewerkt.

Noten

1. In de archiefmap “ASF Mediceo del Principato 3501 Lettere di diversi al Cardinale Giovan Carlo (brieven van diverse personen aan kardinaal Giovan Carlo)” zitten in werkelijkheid brieven van Belisario Vinta aan Giovanni Niccolini uit de jaren 1605-1610. Kardinaal Giovan Carlo werd pas in 1611 geboren. Voor de transcripties van alle in dit artikel genoemde brieven, zie de appendices bij Elisa Goudriaan, *The cultural importance of Florentine patricians. Cultural exchange, brokerage networks, and social representation in early modern Florence and Rome (1600-1660)*, (Leiden: proefschrift Universiteit Leiden, 2015).
2. Over Giovanni Niccolini: Riccardo Spinelli, “Ricerche d’archivio: Precisazioni su alcune opere della collezione di Giovanni di Agnolo Niccolini (1544-1611)”, *Paragone*, anno LX, terza serie, numero 86 (713) (2009), 76-83; Riccardo Spinelli, “Documenti artistici dall’archivio Niccolini di Camugliano – I Marmi antichi e “moderne pitture” di Giovanni di Agnolo (Firenze, 1544-1611)”, *Paragone*, no. 61 (2005), 80-103; Christian Wieland, “Diplomaten als Spiegel ihren herren? Römische und florentinische Diplomatie zu Beginn des 17. Jahrhunderts,” *Zeitschrift für historische forschung*, band 31 heft 3 (2004): 359-380; Christian Wieland, *Fürsten, Freunde, Diplomaten. Die römisch-florentinischen Beziehungen unter Paul V. (1605-1621)* (Keulen/Weimar/Wenen, 2004); Maurizio Delli Santi, “Il reimpiego dei marmi antichi a Firenze nel XVI secolo: La cappella Niccolini in Santa Croce,” in *Marmi antichi e Pietre dure*, ed. Dario del Bufalo (Galatina [Lecce], 2000), 91-102; Riccardo Spinelli, “Giovanni Antonio Dosio e il progetto della cappella Niccolini in Santa Croce a Firenze: Quarantatre lettere inedite,” *Rivista d’arte*, vol. VIII (1992): 199-296.
3. ASF Mediceo del Principato 3501 Lettere di diversi al Cardinale Giovan Carlo: 14 mei 1606 (Trebiano-wijn), 15 september 1607 (pruimen en de suggestie van Vinta) en 10 Januari 1608 (peren).
4. Dit bezoek van Lorenzo Salviati aan Rome in 1609 staat beschreven in Christian Wieland, *Fürsten, Freunde, Diplomaten. Die römisch-florentinischen Beziehungen unter Paul V. (1605-1621)* (Keulen/Weimar/Wenen, 2004), 171.
5. ASF Mediceo del Principato 3501 Lettere di diversi al Cardinale Giovan Carlo, 17 en 22 april 1610.
6. Over de préséance-kwestie tussen de Medici en de Savoyes: Toby Osborne, “The Surrogate War between the Savoyes and the Medici: Sovereignty and Precedence in Early Modern Italy,” *The International Historical Review*, vol. 29, no. 1 (2007): 1-21; Maria Antonietta Visceglia, “Il ceremoniale come linguaggio politico. Su alcuni conflitti di precedenza alla corte di Roma tra Cinquecento e Seicento,” in *Cerémonial et rituel à Rome (XVIe-XIXe siècle)*, ed. Maria Antonietta Visceglia en Catherine Brice (Rome, 1997), 117-176.
7. AG Legazioni e commissarie dei Guicciardini XXVI (Brieven en andere documenten, betreffende Piero Guicciardini): “Diario complimenti e trattamenti conforme la corte di Roma 1621”. Over Piero Guicciardini: Gianni Papi (ed.), *Caravaggio e Caravaggeschi a Firenze* (Livorno, 2010); Valentina Fallani, *Piero Guicciardini e la sua quadreria fidecommissaria nella Firenze medicea del Seicento* (Florence, 1991-

- 92) (scriptie); Valentina Fallani, "Piero Guicciardini, Il Cigoli, Gherardo Silvani e nuovi documenti sulla cappella Maggiore della chiesa di Santa Felicità di Firenze," in *Altari e committenza. Episodi a Firenze nell'età della Controriforma*, ed. Cristina De Benedictis (Florence, 1996), 173-191; Gino Corti, "Il 'Registro de' mandati' dell'ambasciatore granducale piero guicciardini e la committenza artistica fiorentina a Roma nel secondo decennio del Seicento," *Paragone*, vol. 473 (1989): 108-146.
8. AG Legazioni e commissarie dei Guicciardini XXVIII (Brievan van Piero Guicciardini aan Belisario Vinta, Andrea Cioli, Curzio Picchena en groothertog Cosimo II): 14 mei 1611, Piero Guicciardini aan Belisario Vinta.
 9. De schilderijen die Piero Guicciardini kocht en de manieren waarop de Medici hem hierbij alle vrijheid van handelen gaven, staan beschreven in Elisa Goudriaan, *The cultural importance of Florentine patricians. Cultural exchange, brokerage networks, and social representation in early modern Florence and Rome (1600-1660)*, (Leiden: proefschrift Universiteit Leiden, 2015).
 10. Over Filippo Niccolini: Fabio Sottili, "Uno sconosciuto ciclo di affreschi seicenteschi filomedicei nel castello di Montauto, dimora di Filippo Niccolini," *Bollettino dell'Accademia degli Euteleti*, no. 79 (2012), 147-180; Riccardo Spinelli, *Angelo Michele Colonna e Agostino Mitelli in Toscana e in Spagna* (Pisa, 2011); Riccardo Spinelli, "Mecenatismo mediceo e mecenatismo privato. Il caso Niccolini," in *Firenze milleseicentoquaranta, arti, lettere, musica, scienza*, ed. Elena Fumagalli Alessandro Nova en Massimiliano Rossi (Venetië, 2010), 263-279; Riccardo Spinelli, "Baldassarre Franceschini detto il Volterrano in Palazzo Niccolini a Firenze e in Palazzo del Bufalo a Roma: nuovi documenti," *Antichità viva*, XXXVII (1998), no. 1: 25-40.
 11. Riccardo Spinelli, "Mecenatismo mediceo e mecenatismo privato. Il caso Niccolini," in *Firenze milleseicentoquaranta, arti, lettere, musica, scienza*, ed. Elena Fumagalli, Alessandro Nova en Massimiliano Rossi (Venetië, 2010), 264.
 12. ANCFi fondo antico 245, inserto 5 Brievan van Monanno Monanni aan Filippo Niccolini uit de jaren 1644-45. Deze zijn alle getranscribeerd en opgenomen in de appendices van de eerder genoemde dissertatie van Elisa Goudriaan.
 13. ANCFi fondo antico 245, inserto 5 Brievan van Monanno Monanni aan Filippo Niccolini, 9 december 1644.
 14. ANCFi fondo antico 245, inserto 5 Brievan van Monanno Monanni aan Filippo Niccolini 25 november 1644.
 15. ANCFi fondo antico 246, inserto 3 Brievan van diverse personen aan Filippo Niccolini, 24 november 1644.
 16. ANCFi fondo antico 245, inserto 5 Brievan van Monanno Monanni aan Filippo Niccolini 25 november 1644.
 17. ANCFi fondo antico 245, inserto 5 Brievan van Monanno Monanni aan Filippo Niccolini 9 december 1644.
 18. BAV Urb Lat 1109 Avvisi di Roma, in: Avvisi di Venezia, 18 en 25 februari 1645.